

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

5th D.P. B.

Coll. No. ~~294~~ 601

Title Siddhāntasāra

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 601 Subject : Vaiśeṣika

Title : Siddhanta sara

Author : - Scribe : -

Date of the work : - Date of the Ms. : -

Place of the work : - Place of the Ms. : -

Size : 9.9" by 4" Extent : 20 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Incomplete.

[illegible]

श्रीवक्तुं जाय नमः ॥ विधेयविभुवनमो विश्वकर्मा विस्तरे भूयो भूयः प्रणतिनिवेदं रचयित्वा भवन्तीत्याचरेतः
 कलुषितमिदं दोषरूपं कुतर्ह्यनीतिरहानि न चरणयोस्तद्विभुहिनयेथा ॥ १ ॥ अमाम चंद्रवरणो जारणो विधाय प्रसातव
 त्वनिवहः कृतकारक्षणेन अमाम प्रसक्तं कतिनां हिताय सिंहातमारमिममस्तमातनोति ॥ इह खलु विदितं सुखदुः
 खस्वभावाः स्वभावतएव सुखमसिद्धिं ते हि संत एव वा ॥ स्वमन्यदिच्छंति हि संति यः तत इष्टं स्वकृति साध्यतया विदितं
 प्रवर्तते हि संति वने ते इत्यावृत्तं किं दीमयं व्यवस्था विधेयविदितं सुखभाववस्तु रागो हि रागात्तदेषाद्या ॥ रागः साध्य-
 देवः प्रतियोगिनि यद्विकामयं तेन दुपायतया यत्तद्विधंति वा तदंति विरह तत्तद्यद्यं सतया वा तत्प्रतियोगितया न तद्विरो
 धि संनवा विदिते सुखसंविदिते सुखिह तया वातादृशवस्तु धेवपुंमो सो रज्यंते ॥ एवमविदितं दुःखभाववस्तु देवो देव ॥
 रागाद्या यत्र देवस्तदुपाय तमान ॥ यत्तया यत्र वारागस्तदत्यंत विरहतादिना वा प्रति संधाना देवता दृश देवो त्यनेः स
 विषम धुषो जना दोषापना दहेतु पापा दोष न रागः बलवता देवेण प्रतिबंधात् ॥ एवं नान्तरीय कदुःख देवो पापा दोष पुरण
 ना दो हेतु पुण्यो दोष न देवः बलवता रागेण प्रतिबंधात् रागो बलवता देवः देवो मिसर्ग प्रतिष्ठा हीत्यपि स्वभावादेव राग
 देवो दोषा बलवते तु सुखदुःखयोस्तु कर्षापकर्ष विनिप्रयुक्ते सुखदुःखादित दुःखं कर्षयितुं प्रयुक्तं सुखं कर्षयितुं विरो धि संकृति
 साध्यं नानुभूयः स्वभावसत्यावाधसंत्यं वार्क विरहिता एव फलायुं सा परिगृह्यते तेन रागाधरेण कविद स्वत एव कविस्त

देव १

त्यत्ताद्यवधारणात् तदवधारणमप्युपयुज्यते प्रवृत्त्यादौ सुखादिधियस्तु केचित्त्यस्यालया योगिनां यथावा केचि
 दस्माकं कविस्संस्कारात् यथा ज्ञातमात्रस्य यथा कविदं न्येषां कविद्व्यात्तव्यवहारादिपार्थानुमानाच्च यथा प्रायशोस्मा
 कं तत्र केचन केचन वाचाः केचन केचन व्यवहाराः पितृपितामहादिपुरुषमित्रादिपरिगृहीतत्वेन संस्कारवशात् केचन केचन
 चित्प्रमाणतया परिगृह्यते च वक्ष्यते तं तेव तदर्थः यत्र बोहि पश्चनां व्यवहारमनुवर्तते मनुजास्तमनुजानां तत्रापि मनुजानां
 चानां उतर्मा उतमानां सीगताः सीगतां तथागतानां तथागतानां दिगंबरादयो दिगंबरादीनां वचनव्यवहारानुपाददतेषु पादद
 तेव वेदतदनुक हवायुवहाराद्व्याप्तिवर्षायाः तत्रैवैदांस्तदनुक हवायुवहाराद्व्याप्तिवर्षायाः तत्रैवैदांस्तदनुक हवायुवहाराद्व्याप्तिवर्षायाः
 तदर्थं स्ति एवात्र स्वरूपतो योग्याः प्रामाणिकत्वात् ननु वेदादीनां प्रामाण्यमेव नास्ति मानात्तावात एकदेश संवा दस्या प्रामाण्यसा
 धारणत्वात् शिष्टपरिग्रहस्य च निरूपणात् शिष्टपरिग्रहस्य प्रयत्नार्थं भ्रान्तं रूपं तात्प्रयत्नार्थं बोधक प्रामाण्यस्युपगमं तं
 त्वं शिष्टमिति चेत् तत्रापि तदप्रामाण्याप्युपगमं परिग्रहेण प्रामाण्यस्यापि सुवचनेन प्रतिरोधा दिति चेत् तत्रैव व्यास्तकानां
 वेदादौ प्रामाण्यमनुभावयतीति शिष्टादेशं पित्रादेशं वाग्यवहारादि रूपं परिग्रहादीनामेव तत्र प्रमाणत्वात् तदप्रामाण्यवचना
 दीनामास्तिकैरप्रामाण्यस्युपगमावनास्तिकानां तत्रा प्रामाण्यानुभवो विपरीत एव च प्रामाण्यानुभवोस्तीति चेत् किं तेन नहि ता
 नयिदं विचारस्ते विवादो वा आस्तिकानां तेः सहापलापस्याप्यत्यंत विगीतत्वात् अतएव ते बाह्या इत्यर्थं तद्विदितं पल्लवितेन

५६

तेवस्त्वययोग्याः कुतुमुमुमुमुनेदरे द्विविधास्तत्र बुभुक्षुवः स्वगादिस्तारतम्यमनुसंधायतदर्थं प्रवर्तते परे तु हिरण्य
गर्भादिपदमपि तिरस्कुर्वतः सर्वेति मतया अपवर्गमेवेदादयुपरि कुर्वेतीत्यपवर्गमेव प्रार्थयतस्तदर्थं प्रयत्नते तत्र मुमुक्षुः वा
मरणादिसंपन्नवेदविरुद्धपरिहारिणोऽधिकारिण इतरयोरित्येव हि तस्यावतन्स्वर्गादिबोधकप्रमाणानि अप्रमाणतयाप्यु
पर्यंतितथापि नानाधिकारणः परंतु तस्मिन् केरपरिग्रहिताजर्धनास्तिकत्वादिति अथ निश्चितं भोगे कविश्रामधानसुरैर्द्विविध्या
दिपदमपि विपदमन्यमानाः सर्वे एव तास्तिका अपवर्गप्रार्थयतस्तदुपायं तत्त्वज्ञानमनुसरति तदर्थं विविधमाधना अप्यनुभवति
तत्र केस्तावदपवर्गः किमेकांतः स्वनिवृत्तिरुत तथा दुःखसाधननिवृत्तिस्तदृशसुरमेव वा नाद्यः प्रागुक्तं भावयोरसाध्य
त्वात् दुःखधंसस्यापुरुषार्थत्वात् दुःखमनुसाधतस्योत्पादयितुमशक्यत्वेन तदुपाये प्रवृत्त्यनुपपत्तेश्च न स्वतु तमेव नाना
पितुं तं तसाधने वा कश्चिदुपादने अनवरतमेव शिरः छेदादी प्रवृत्त्यापनेन अनिवार्यापत्तेश्च न स्वतु तमेव नाना
तोपितावतु दुःखं शत्रोरुत्पादे तदिनाशस्यावश्यकत्वात् तदुक्तः प्रस्तावना हि परिकल्पयद्वा दस्य प्रतिनिवरमिति कान्वदुःखनि
वृत्तेरेकांतता स्वसमानाधिकरणद्वयप्रागभावापरमानकाळीनत्वं वा तथा विधुः स्वसमानकाळीनत्वं वा नानाध्वरमदुःखोत्प
त्तिकालोत्पत्तौ पात्यदुःखं सेति प्रसंगत्वं किं वा स्वपदं दुःखधंसपरं तत्तदुःखधंसपरं वा नानाध्वरमदुःखोत्प
प्रागभावमात्रेणैव दुःखधंससमानाधिकरणतया समानाधिकरणत्वे वेद्यमप्यनेन यत्किंचिन्मुक्तं तत्र वृत्तिसौसारिक

॥१॥

निरस्तं ३

सकळ दुःखधंसति प्रसंगात् तत्तदुःखनिवृत्तिर्वक्तव्येति नानादोषादिति न काळीना तवेव ध्याति अनुनुगमाच्च एतेन
स्वसमानाधिकरणदुःखप्रागभावसमानकाळीनत्वं दुःखस्य धंसोपपत्तिर्गोचरात् दुःखधंसपरं दुःखप्रागभावसमानक
लक्षणेति नानातिप्रसंग इत्यपि निरस्तं यत्किंचिन्मुक्तं तत्र वृत्तिसौसारिक
वृत्तिरिति न वेद्यमप्यनेन यत्किंचिन्मुक्तं तत्र वृत्तिसौसारिक
समानकाळीनत्वघटितं दुःखधंसत्वं लक्षणमनेकविधमाहुः तदप्यतएव निरस्तं तदुःखधंसत्वं लक्षण
यागुरुर्गौरितस्य जन्यतां च छेदकत्वाच्च अथ स्वपदं काळीना तार्थपरं एव च तथा काळीनं यद्यत्तदप्यतएव मर्शतथा काळीनं च व
भेदप्रतियोगितावच्छेदकं तत्तद्वृत्तिरुपविचार्यकं ननु तदवच्छेदकं स्वसमनियतं तदवच्छिन्नापेक्षयागुरुत्वात् तत्तदाका
य दुःखाधिकरणक्षणावृत्तितत्तदात्मापत्तावच्छिन्नभेदवत्त्वं धंसोत्पाददुःखप्रागभावाधिकरणक्षणावृत्तितत्त
दात्मापत्तावच्छिन्नभेदवत्त्वं दुःखविशेषणमिति तु परमार्थः प्रतियोग्यविशेषितानामेव भेदानामवच्छेदकत्वाच्च द्वितीयस्य गु
रुत्वं न वन तथापि तदवच्छेदविशिष्टदुःखीयत्वतः प्रथमतो धंसत्वं घटितस्य द्वितीयस्य गुरुत्वं वस्तुतो धंसत्वं निरूपितस्य त
थाविधदुःखानुयोगिताविशेषस्य स्वाभ्यानुयोगिताविशेषणता दृशदुःखत्वस्य वावच्छेदकत्वाच्च अनुयोगिताविशेषणा
दरेतु प्रथमस्य एवादर्तव्य इति चेन्न येन स्वसमानकाळीनघटहादितुल्ययोगक्षेमत्वेन तेषामनवच्छेदकत्वाच्च भेदानां विशेष

प्रतियोगिता

प्रतियोगिता

चिकारू

प्रायश्चित्तकर्मजपापस्य तत्तदश्वस्य च नित्यत्वं स्यात् नाराकभोगस्य विरहादिति वार्यम् । इष्टत्वात् उत्तरगोवधादिजन्यभोगस्य तत्र लुप्ततन्मोगस्य च तन्नाशकत्वं संज्ञितं वाच्यम् । इन्द्रियजन्यघट्टेयत्वाद्दृष्टद्वयजन्यभोगस्योपविशेधित्वात् नवान्यत्रापि तथा स्यादापादकात्तावात् । अस्तत्वात् कर्मणोपिनोमांतरं बाधकात्तावात् । अतएव यत्र प्रायश्चित्तो नरं तथा कर्मन कृतं नवाप्राकृतं न तादृशपापान्तरं स्यं भवस्तत्रापि तन्नाशानुपपन्निरिति मेव । लाघवेन प्रायश्चित्तकृतं तादृशपापवत्त्वेनानधिकांशकप्रायश्चित्तवरमां गजानं तादृशकृत्यं गौरवत् । तस्मादेन सप्ततो भवति । ब्रह्म हत्यां धर्मधेनयजते ब्रह्म हत्यां धर्मो हतीत्यादि श्रुतिभ्यः । हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानं तथैव । नारायणं श्रुत्वा निमहापातकजान्यपि तीर्थक्षेत्राणां स्नानं गंगायां स्नानादनुचितं नान् । अथैति महदप्येनः प्रायश्चित्तैर्ब्रह्मकेवलं । गवाक्षिकं देवपूजावेदाभ्यासः सारित्त्वम् । नारायणं श्रुत्वा निमहापातकजान्यपि तथा । प्रातर्निशितया संध्या मध्याह्नादिषु सन्मरन् । नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्षयेन रश्मिर्सेवते भविष्यपुराणायमविष्णुपुराणायवान् । अथ उरित् नारायणं वफळत्वावगमाच्च उक्तं स्मृतं । सामानाधिकरण्यात् । नान्यथा । उपपन्नो कुलदृष्टिद्वार्यानेमानात्तावात् । स्मर्यते कर्मनाशाजलस्य श्रद्धादिनामपि धर्मनाशकत्वं । कर्मनाशाजलस्य श्रद्धादिनामपि धर्मनाशकरी च कर्मनाशाजलस्य श्रद्धादिजन्यत्वेनोपलक्षितविलक्षणत्वात् । तदा हित्यं वता दशोपपत्तस्मिन् भोगेन नष्टधर्मो नो गी

दि

जनयत्येवेति वाच्यं एतादृशकुसृष्टिकल्पनाया अप्रामाणिकवक्तुतर उरित्तोगोदिकल्पनागौरव्यसास्त्रेनापास्तत्वात्
 ज्ञानाभिरित्यादिविशेषाच्च अथ भस्मसाकुरुते अदृशानुपधायकानिकुरुते इत्यर्थः कर्मपदव्यागदानेन मुख्यनेवेति चे
 तथापि हीयते वाच्यकमीणितस्मिन्देपरावरइति श्रुतिविरोधापने नवानुत्सादएवक्षयोत्तराण्यमानाभावात् नद्यथे
 विकारूलमन्त्रोद्योतं प्रोदयते वै अस्य सर्वपाप्मानः प्रदूयंत इत्याश्रिते रपिज्ञानस्य कर्मनाशकत्वं अस्य तत्त्वविदः यनुत्तवधी
 नाशयत्येव कर्म परंतु भोगादाराभाभुक्तमित्यनेन तत्कर्मदेख्य नवबोधने बाधकाभावात् नवव्यतिचारेण भोगो न तत्तधी
 दार युगपदनेकदेहसंपादनीयभोगस्य तदधीनत्वादिति तन्न तत्तधीयस्तादृशभोगहेतुत्वे मानाभावात् विनैव तत्त्व
 ज्ञाने योगहि प्रभादेव सौभरिप्रभृतीनां कारण्यनिर्मातृत्वात् नवाकल्पसहस्रा निक्रमभोग्यनरकसंतानजनककर्म
 णि स्वल्पकालीनभोगो नाशयितुमर्हतावत्संख्यनरक नैवेति सिद्धं येन तत्तधीयः कर्मनाशकत्वे मानाभावा
 त् भस्मसाकुरुते इत्यस्य प्रतिवधातीत्यर्थः अन्यथा सर्वपदस्य संकोचापत्तेः अथ निस्य प्रतिपादितत्वाच्च हायंत इत्यादि
 केतुः शेंतरतां बोधयतिकर्मक्षयानी सतिसहस्राभानंतर्थात्वात् तच्चतश्चिकरणेन राट्तिर्त्वं एतच्च भोगेन क
 र्मक्षये प्यप्यमानं नकारणत्वं च वक्ष्यपयति नवेयं निमित्तसहमी दृष्टस्यानिमित्तत्वात् दर्शने चानवयात् नवेव दत्ते
 वारिणि रक्षि स्यात् इत्यादितोपिवारिदानादेस्तत्तिहेतुत्वं न लभ्येत न लभ्येत एव साक्षात् न लभ्यतः किंतु तस्मै सहेतुत्व

१ वा

जनकभोग
 जनकस्यैव
 तत्तधीयः

। बुद्धि विषय प्रभृता भिन्न विषयक दर्शना नंतर काली
 न कर्म ह्यप्रयतावति बहूनी गतिशास्त्र बोधः

इति श्री श्री क र ण ३

प्रमाणेनोपस्थितत्वेन बाधकाभावेनैव वारिदानविषयीकरणत्वात् प्रकृते वमाभुक्तमित्यादेर्भोगजन्यतावच्छेदके तत्त्वता
 नाजन्यत्वस्य निवेशने गौरवस्य च बाधकत्वात् एतावदव्यतिषेधे श्यात्वाच्च तः प्रकीर्तयतो वोपस्थितस्य तथा वि
 धेविरोधो न्वयो नुभववत्त्वेन तथैव कार्यहेतुभावकल्पनादिति मतेपिन न क्षतिः बाधसत्वे व्यत्यति महस्य पंडुवात्
 उक्तवाक्यस्य वाप्तिहेतार्थमाशयेव प्रामाण्यात् सवभोग एकदाकायकहेन कर्मणा तिबहुवचनात् एकदानानादारीराव
 छेदेनोत्पद्यमानानां सुखदुःखादीनां साक्षात्कारस्य ध्वंसप्रागभावयोश्चैककल्पनात्वाच्च वाच्यं तावत्कालीनभोगात् क
 र्मकर्मतावंतमेव कार्यभोगे जनयति नवकर्मभोगभोगोत्पादे प्यस्माकं वाचित इति रक्षित एव आचार्यवान् पुरुषोवे
 दतस्य तावदेव विरयावने मोक्षे अथसंपत्त्ये इति श्रुतिरप्युपपद्यते तस्य आत्मतत्त्वविदतावदेवापचर्गे विलंबोया
 वहुत्फनकर्मरात्रोः सकाशात् विमोक्षे अथ फलभोगेन तस्मिन् संपत्त्येते कौबल्येनेति शेषः नवाभ्यस्य ज्ञानेन त
 विज्ञानस्यार्थः अपवर्गसंपत्तिश्च स्वप्नावरूपैवेति वाच्यं भोगेनेतरेक्षपद्यित्वेति वाक्यशेषविरोधापत्तेः श्रुति
 स्यति तिहासपुराणादिभ्यो मनुहिरण्यगर्भप्रभृतीनां तत्तधी सुखदुःखादिश्रुतेश्च यत्तु तेषां महाकर्ममन्वंत
 रादिजीविष्यतस्तत्तात्पर्यं तेन ज्ञानेन कर्मणा सयइति तन्न निस्किण्टहृष्टयेपि न तावत् इव शरीरसंबंधविहि
 तानि विहिकर्म फलपत्तेः अथ तत्त्वज्ञानस्य प्रत्यक्षशरीरकर्मतिरिक्तकर्मण एव नाशकत्वात् न तेषां सुखदुःखादिविशो

पे ५

प ३

नाम तत्त्वज्ञानस्य धर्मधर्मप्रयोजकत्वं स्वीकृतं वा अन्यथा त्वेन संस्कारहेतुत्वं मिथ्यावासनायां धर्मधर्मजनकतावच्छेद
 लेन तत्त्वज्ञानस्य धर्मधर्मप्रयोजकत्वं स्वीकृतं वा अन्यथा त्वेन संस्कारहेतुत्वं मिथ्यावासनायां धर्मधर्मजनकतावच्छेद
 तत्त्वज्ञानस्य धर्मधर्मप्रयोजकत्वं स्वीकृतं वा अन्यथा त्वेन संस्कारहेतुत्वं मिथ्यावासनायां धर्मधर्मजनकतावच्छेद

१

प्रति

सन मिथ्याज्ञानस्य धर्मधर्मप्रयोजकत्वं स्वीकृतं वा अन्यथा त्वेन संस्कारहेतुत्वं मिथ्यावासनायां धर्मधर्मजनकतावच्छेद
 क... व्याप्य जातिविशेषसिद्धेर्न दोषः तत्र संस्कारे तज्जाते रभावात् वस्तुतस्तथा विध मिथ्यासम्यक्त्वत्पत्तेर शुबहितोत्तरम
 समवायिकारणात्मनः संयोगस्य तु दुःस्थितिस्थितिसमये वा लक्षणः संयोगस्य तथा विधसंस्कारप्रागभावस्य विरहेणाताद
 शसंस्कारो नोत्पद्यते इति मादृशीयथा मुक्तिजनकतावच्छेदकत्वेन धर्मधर्मप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वेन वा तत्त्वधीनिष्ठवेजा
 त्यक्त्यनन्तत्वे जात्यावितिष्ठिताभाव एव धर्मधर्मप्रयोजकः अतएव संस्काराने भुपगंतमतेपि नातिप्रसंगतत्वं तत्र तस्य वि
 विहितनिविष्टकर्मणः सर्वे धारावाहिकानुमित्यादौ मानाभावात् तदावश्यं तत्त्वधीसत्त्वात् तथा त्वेन तथाज्ञानात् त्वेन पुनर्विध
 स्यात्पीष्टत्वात् अस्तु वा तत्त्वधीजन्मस्य संस्कारस्य धर्मस्य वा विरोधित्वमिति तु मादृशमप्यपेक्षया पितृतायः सहिसुखविशेषो
 न भिद्यते व्यक्तो वा अभिद्यतेऽपि न शरो न शरो वा नाशः तादृशस्यापुरुषार्थत्वात् न हि तीयः तन्निवृत्तौ मुक्तेर्निवृत्तिप्रसंगा
 तन्त्वेष्टपत्तिवृत्त्यतिविरोधात् क्षणायं सुखाय वृत्तराया ससाध्ये प्रवृत्त्यनुपपत्तेश्च न निरंतरतया विधिसुखतद
 भिव्यक्तिपरंपरोत्पत्तेर्न दोष इति वार्त्ता प्राथमिकसुखतदभिव्यक्तेर्देहविगमप्रागुत्पत्तिः ~~विरोधः~~ संतर्पेदेहादि
 विरहेण सुखांतरोत्पत्तेरसंभवात् संतुतर्हि देहादयोपपन्नवर्गे कार्योन्नेयधर्मिणां यथा कार्यमुन्नयनात् अवच्छिद्यतां वा
 तादृशसुखादिव्यावृत्त्यातिविशेषे तौ वदेहादिजन्यता स्वर्गिशरीरादेरागमेन स्वातंत्र्येण प्रतिपादनाच्च न तद्विरोध इतरथा

वदे जन्मवर्ति एतद्वृत्तान्तरात् यस्तमिन्न सर्वसंज्ञा हि पूर्वभावातिष्ठान्यो न्या भावप्रतियोगिहा वच्छे
 दको भवति यस्तत्र तत्त्वज्ञानस्य धर्मधर्मप्रयोजकत्वं स्वीकृतं वा अन्यथा त्वेन संस्कारहेतुत्वं मिथ्यावासनायां धर्मधर्मजनकतावच्छेद

४ स्तो

वा ३

पुनरिष्ट एव स इति चेन्न प्राथमिकसुखतदभिव्यक्त्योर्नित्यत्वे नैव सामंजस्येन त्ववाहे मानाभावात् गौरवात् न च न्यभाव
 त्वेन विनाशित्वाद्युक्तमिदं मानाभावेन तथानियमासिद्धेः अथ विनाशप्रतिप्रतियोगितो हेतुत्वं तावडभयवादि सिद्धं कथ
 मन्वथानष्टस्य घटदेर्न विनाशोत्पद्यते नाशकस्य कपाळनाशादेरनंतरत्वात् कथं वा नाशस्युदीर्णा विनाशोत्पत्तेराव्यवहि
 त्वात् तद्वत् पुनर्विनाशो विनाशस्यैतरोत्पन्नस्य सत्त्वात् नाशकरोपि सत्त्वात् उत्तरसंयोगविनष्टस्य कर्मणः पुनर्नानाश्व तज्जा
 विनाशात्वावच्छिन्नप्रत्येव जन्मसत्त्वेन जन्मसत्त्वेन वा लाघवात् न तु तत्तनाशतत्तदा क्रियां त्वे गौरवात् प्रतियोग्यनु
 योगिभाव संबंधस्य निष्पन्नकत्वाच्च नातिप्रसंगिकोऽपि जन्मसत्त्वप्रागभावप्रतियोगित्वोऽकाविक विशेषणतावच्छिन्नका
 लनिष्ठन्योन्याभावप्रतियोगितवच्छेदकत्वं वा प्रागभावत्वं च भविष्यतीति अनुगतप्रतीतिसाक्षिको न्योगिताविशेषो रवं
 उष्टवकश्च नोपाधिवमहाप्रयावृत्त्यभावत्वं वा महाप्रवृत्त्यवच्छिद्यं सत्त्वेति चेन्न अस्तु वा सुखनाशात्वादिना हेतुहेतुमद्भावा
 इति चेन्न लाघवेन महाप्रवृत्त्यावृत्तित्वेन धंसप्रतियोगित्वेन वा तत्त्वज्ञानसंभवात् धंससत्त्वस्यानुगतस्याभावे तु सामान्यस्य
 प्रथमविधस्य कार्यकारणतावस्याभावः धंसप्रतियोगित्वे च गौणो मानांतरपराहमित्यस्य सिद्धं न हि जन्मभावत्वेन विना
 शाकत्वाद्गनादेर्विनाशनिरासः लाघवेन सत्त्वेनैव विनाशाकतया तेषां विनाशितापत्तेः किंतु प्रमाणान्तरसिद्धेः विनाशित्वेति प्र
 संगसंगाय जन्मसत्त्वमुपादीयते अतएव तथा हेतुत्वं तथापि न क्षतिविशेषसामग्रीविरहेण तस्य सुखस्याविनाशात् न हि प्रतियोगि

स्त

त ३

7

ह्युक्तिनाशत्वेनैव कार्यतावच्छेदात् किंच प्रतियोगिनः कारणत्वं तत्तद्युक्तिर्त्वेनैव न तत्कृत्येण प्रतियोग्यनुयोगिभावस्य
संबधस्याननुगतत्वादवच्छेदकधर्मस्यैव संसर्गाननुगमस्यापि दोषत्वात् तथा च कुतस्तत्रासंभावनापि न च न सुखनित्य
त्वे मानाभावः लाघवमहं कृतं तत्सुखत्वादेरेवमानत्वात् अस्तु तर्हि प्रमाय उत्तरः पक्षः न च तत्तत्ताने सत्यं विरेण तदुत्पत्त्याप
त्तिः अदृष्टस्य वा पश्य वा सामान्याभावस्यापि तत्र हेतुत्वात् अतएव तावदेव विरेयावन्तो विमोक्ष्ये अथ संपत्त्ये इत्यादि श्रुतिर
युपपद्यते विमोक्षः कर्मभावात् वस्तुतस्तत्सुखविशेषानिरेव्यक्तिरेव मुक्तिर्मेव च तत्तदधीसाध्या सुखविशेषा नैतदनादि
रपि लाघवात् न चेदानीमपि तदुपलब्धिः स्यात् अदृष्टेन प्रतिबंधात् स्वप्रकाशित्वात् कृतसुख्यतिरेवापवर्गोक्तिर्लाघ
वात् सुखत्वादेर्जातिरूपत्वाभावात् तत्तां कार्यस्य बाधकित्वात् इदानीं ननु सुखं तथा ह्यस्य सति बाधके त्वेनैव नियंसात्
असति चेष्टत्वात् इति परमार्थः न च त्रसर्वत्र मानाभावः आनंदो ब्रह्मणो रूपं तच्च मोक्षे प्रतिष्ठितमिति श्रुतेरेवमानत्वात् आनं
दमिति श्रुतेर्लिङ्गत्वात् ब्रह्मणो बृहत्तरस्यात्मन इति यावत् रूपंधर्म आगंतुकधर्मो वा तच्च निरविकर्मणो मोक्षे सति प्रति
ष्ठितं साक्षात्कृतं भवेत्ति नेदर्थान्न चेयमश्वर पराः तस्य बंधवन्मोक्षाभावात् नित्यं विज्ञानमार्गं दं ब्रह्मेति श्रुतेरपि तत्र मान
त्वं ब्रह्म तत्त्वार्थं यविलक्षणविषयीकृतं सन्नित्यं मानं दं जनयति अहं ज्ञानात्मकमार्गं दं जनयतीति वा आनंदं सात्मकमित्यहं
न ब्रह्म बृहत्तरं परमपुरुषाद्यो व्याप्य रज्जिरिति वा तदर्थान्न वा शरीरं वा वसंतं प्रियाप्रिये न स्पृशत इति श्रुतेः कथमशरीरस्य

पृष्ठ ५

मुक्तस्य सुखमिति वार्थः तत्र प्रियपदस्य नित्यप्रियपरत्वात् न च लक्षणा प्रित्यत्वे सामानाधिकरण्येनान्वयात्पुण्यमात्रं
यत्तु भगवत्परताऽस्याश्रितेरितित न भवतीरपदे संक्षपदे चालक्षणा पतेन नान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता कहे
नेवावयात् वस्तुनस्तु पुत्ररात्रुप्रभृतावपि प्रिया प्रियप्रयोगात् सुखप्रियं इत् स्वमप्रियमिति सह प्रयोगाच्च वाक्यार्थम
यादया प्रिया प्रिययोरनु रागविषयतद्वयार्थकत्वं अनुरागश्चात्र न वासि हृदयविशेषममानिष्टमिच्छेममाप्रियमिच्छापि
व्यत्यतिवैचित्र्येण न नोऽस्मदर्थान्वितेऽर्थान्यपरत्वात् सामान्यतो निष्टवत् सामान्यतो प्रियमपि न नो विरोधि द्वेषपर
तया कृतं नान्वितं नान्वितं धातुार्थवितस्वार्थस्य प्रत्ययार्थावयवो धकत्वा व्यपत्तेः इत् व प्रिया प्रिययोः स्वरिपुधनाद्योभ
वगवत् इच्छादेः शरीरस्थस्य समवेतत्वात् विशेषपरतावत्रयी यत्तु द्विवावच्छिन्ना विकरणात्ताकाभावाभ्युपगमेन प्रियाप्रि
योभयस्मिन् असीरसमवेतत्वाभावो नानुपपन्न इति तत्र प्रियपदस्यैव यथार्थापत्तेः मेव उक्तकृतो मोक्षपदस्य ब्रह्मलोका
दिगमनप्रतिबंधकपापनाशपरत्वेन साधुत्यादिपरत्वेन वा सामंजस्येति रित्तु स्वादिकल्पनायोमानाभावात् अप्रतिष्ठि
तमित्येव पाठ इत्यादि कश्चिद्विदिताय श्रुतेरर्थस्तु ज्ञानविशेषविषयी रूतं सन्नित्यं ब्रह्मनंदजनयतीति नित्यं ब्रह्म नंदं वि
ज्ञानं जनयतीति वा विविधं ज्ञानं यत्र तद्विज्ञानं आनंदं आनंदं ब्रह्म अत्र प्रत्ययीतत्वात् अत्र एव न पुंसकत्वं संबन्धश्च ज
नकत्वं समवायो वा ब्रह्म भगवान् जीवो वा मात्रं वा प्रथमकवेरपि ब्रह्मणो भावतोरुपमानंदं आनंदं जनयतीति बो

९

द्वि

वा तच्च ब्रह्म स्वतत्त्वं पापमोक्षे सति प्रतिष्ठितं न वतीत्यर्थ इत्यादि वदंति किं वा तादृशसुखादेस्तत्त्वधीसाध्यत्वे मानाभावः
पापसामान्याभावहेतुत्वेनैवानतिप्रसंगात् न वापवर्गहेतुता बोधकमानमेवमानं तस्यापवर्गवासिद्धेः एतेन यथाश्रुतो
क्तश्रुतिभ्यां आत्मगतानंदत्वं साक्षात्कारोऽपवर्गतिवैपायसामान्याभावो हेतुरित्यपि परास्ती नाहं सुखमित्याद्यनुभवस्य
दानं प्रत्युत्पन्नस्य सवन्निभवत्तिष्ठप्रामाण्याच्च अस्तवाय कश्चिदपवर्गः न च तत्र तत्त्वधीहेतुत्वे मानमस्ति न च तमेव विदिता
तिष्ठत्यमेति नाभ्युपगमाविद्यते यनायेति श्रुतिरेवमानं एतावता यथा कथं चित्तत्त्वज्ञानं सर्ववर्तित्वेव प्राप्ते पथिशब्दा
साधारणप्रयोजकपरः असाधारणजनकेपि तस्य त्वास्तिकत्वात् न चात्मावारे मेने विदुष्यः ब्रह्मयोगी न योनिदिध्या
सितव्यश्चेति श्रुतिरपि तत्र मानं तत्र विधिप्रत्ययस्य विश्वजिन्यायेन स्वर्गपरत्वात् अन्यथा विश्वजितोऽप्यपवर्गोपत्तेः २१ फ ७ कजा
स्तवस्तदाहुः प्रतिशेहार्प्रतिवदिरभिर्मंत्रणीयोमणिना संयोजनीय इत्यत्र विधेर्नैसाधनत्वमर्थः इत्युक्तं तावत्वा
मिर्मवणादिना जननात्किं तु द्विष्टप्रतिबंधकत्वं अभिर्मंत्रणादेर्द्विष्टतादि विरोधितात्प्रवृत्तिरपि तत्र द्वेषाधीने
या इव प्रवृत्तेः विधिः द्विष्टप्रतिबंधकत्वमेवार्थः द्विष्टस्य मिथ्याज्ञानस्य पापस्य वा प्रतिबंधकत्वात् प्रवृत्तिरपि तत्र
ज्ञानेनैसाभावत्वज्ञानादेव तत्त्वज्ञानाभावस्य द्विष्टसाधनत्वेन द्विष्टत्वात् एतेन स्वर्गादेरपवर्गस्थित्युक्तादपवर्गसाध
नत्वमेव तद्विधेरर्थः विश्वजितः पुनरपवर्गसाधनत्वाभावस्य सर्वसिद्धत्वात् तत्र विश्वजितोऽपि पुनरपवर्गस्थितेः स्वर्ग एव फ

२१ फ ७ कजा
हा

लमिति निरस्तं वस्तुतस्तमेव विध्यर्थः तच्च प्रकृतौ दिशि भावत्वेनैवोपपद्यते इति नेष्टसाधनत्वेन कल्पयतीति सारं दृष्टं
चमा दृष्टावच्छेदस्येतसां चेतसि चमत्कारमादधाति विना पितृत्वज्ञानं चिरमनाचरितकाम्यनिषिद्धकर्मणो भोगेन प्रायश्चित्त
कर्मणाश्च वणमननादिना वा प्रसीणा कर्मकलापस्य पाथात्तात्त्विका दुःखाभावात्तिका वामुक्तिरुज्ज्वला जुरेतते समुद्रं
ते च तत्तद्विहितकर्मरात्रोरुत्तनिषिद्धकर्मणो भोगेन प्राप्तिरनेन वा प्रसीणा शुभसंतानस्य तादृशमुक्तेरनंतरमपि स
र्वाजितसुखं तैरिदानीं भोजितसुखं तत्प्रवाहेन वा कल्पकोटिरसंतानविविधशरीरसुखादिसंतानतत्त्वज्ञानेनादृशमुक्ताव
पि सर्वाजितसुखं तैरिदानीं भोजितसुखं तत्प्रवाहेन वा कल्पकोटिरसंतानविविधशरीरसुखादिसंतानतत्त्वज्ञानेनादृशमुक्ताव
रः तत्त्वज्ञानस्य सुखविशेषे मानाभावात्तरति पापानां पापकर्मनाशित्येव श्रुतेः क्वचित्कर्मपि दस्यापि तदेकवा
क्यतया पापपरत्वादिति उपपन्नश्च विना पितृत्वज्ञानं कश्चिन्नराणां देरनेतरमेव तथा विधेः पवर्गः तस्यैव नवकारि
तस्यो गजनकया वदन्मानपापनाशकत्वात् श्रुतेः यत्तत्त्वज्ञानस्य तीव्रता तत्त्वज्ञानकथमपवर्गहेतुत्वमिति सर्वपक्षो य
च्च मिथ्याधीना शरीरातस्तत्त्वमिति संधानं न इत्यपि न तत्त्वधी सर्वमिथ्याधी सत्त्वे मानाभावात् अपवर्गादिव्यव
हितसर्वमेव तत्त्वसाक्षात्कारांतरस्वीकारात् अपवर्गद्वारा हेतुत्वं इत्यपि वार्तसाक्षात्सानत्वे वा किं भावात् उत्पन्नं तत्त्वज्ञानं मु
क्तिपर्यंतमेव वर्तते तस्य तदेकनाशत्वात् यागादि धर्मस्य प्रत्यक्षनिहत्वात् पूर्वाभिराम इत्यपि वदति ॥ प्राज्ञेन ते ॥

१०

अस्ति हि सिद्धं ते वास्येत्यादिकं प्रसिद्धं माहृज्जमित्यादिकं तयोक्तन्यायेन दर्शनमिति तत्ता बोधकप्रथमा नुरोधेन द्विती
यस्य विवादपदं पापपदत्वं तादृशपापस्यापि बोधकस्य द्वितीयस्यानुरोधेन वा प्रथमस्य तथा निमित्ततापरत्वाभावः तवा
द्य एव बुध्यते नाल्यः अनंततोगतदिष्यत त्याक्प्रधेसाभावकल्पना गौरवापत्तेः अथात्य एव युज्यते नाद्यः लाघवेन सामा
न्यत एव प्रायश्चित्ताद्यजन्मकर्मनाशं प्रतिभोगस्य हेतुत्वावधारणात् भोगादिकल्पनस्य फलसुरत्वादिति येन प्रायश्चित्ता
दिजन्यतावच्छेदकापरिचयनतदजन्यत्वस्य गृहीतुमशक्यत्वात् भोगाद्यजन्यकर्मनाशत्वेन न ज्ञेयत्वोक्तौ अन्योन्याश्च
यात्प्रतियोगिमतजातिविशेषेण तज्जन्यमिति चेत्तर्हि भोगजन्यतापितथैव दुर्वाशः विनिगमकाभावात् अस्तु तर्हि त्रि
स्तुत्यादिजन्यतावच्छेदकव्याप्येन प्रायश्चित्तादिना न्यतावच्छेदकविरुद्धेन जातिविशेषेण विजातीयदुःखादिना न्यत्वं
तथा व्यभिमतसिद्धे दुःखादित्रिवैजात्यं ब्रह्मरुत्यादिजन्यतावच्छेदकदुःखादिगतजातिव्याप्यं तादृशं वरमदुःखादि
त्येवेति नातिप्रसंग इति चेन्न विवादास्पदं कर्मणि तादृशैवात्यसत्त्वे मानाभावात् क्लृप्तकार्यकारणभावे तन्नाशमि
व हि तत्तत्कल्पनेन प्रायश्चित्तादिजन्यतावच्छेदकजातेरपि तत्र कल्पनापत्तेः विनिगमकाभावात् तस्मात्सोपायश्चि
त्तादिकल्पनार्थगौरवात् मानाभावात् विनिगमकाभावे नोक्तयनाशये जाति संकरप्रसंगाच्च तत्त्वधानास्यैव विवाद
पदकर्मणमिति किं न एकजात्यावकुतरेण पवतो भोगेनैकपापनाशोत्पत्तेरवहितोत्तरसमये तादृशी परनाशः स्यात्

जे १

स्थ

५ कर्मार्ग

५५

बंधकत्वजनकत्वयोर्मानात्तावात्माग्रावविहारेदेवतत्वविदः पापात्तुत्यतेः सदनगीकारेपिपापादिकंप्रतिकर्मणोहेतुता वि
 शिष्येवनिर्वक्तव्या-अन्यथातत्पापोतेनंतरंतथाविधनाविनेष्टपापांततोत्यतेः तथाचगर्ततत्त्वविदपापात्तुत्यतिप्रसंगेनविशेष
 सामग्रीविरहात्तत्पापनिवतत्पापनाशस्यापि तत्पापप्रतिबंधकत्वमिति नविनष्टपापकोत्यतिरित्यभिधानेन सुतरांप्रायशोविशेष
 सामग्रीविरहादिति-नयास्त-असुवन्निपुणगृह्येपिपापनाशोन तत्त्वध्यासाध्यः तत्त्वज्ञानिनः प्रारब्धकर्मोदाहृतकालिरित्युक्तमिति
 मानात्तावात्-तत्त्वनाशप्रायजनकत्वोत्तिमत्वेनमानापापजनकत्वेमानात्तावाच्च-सामग्याः सुदूरपरगृह्यात्-तत्प्रत्यक्षितकर्मणोपा
 पजनकत्वेयप्रायश्चित्तविधौरेवमानत्वात्-नवानापिसाक्षाकारविधिरेवमानंतस्यसुखविशेषतपरत्वेनैवोपपत्तेर्बहुतरपातक
 वैजात्यपापनाशादिकल्पनातो नित्यसुखकल्पनायाः लघुत्वात्-वस्तुतस्तुः स्वात्मानपरत्वेनैवविधेरुपवत्तावतिरिक्तसुखादि
 कल्पनार्था-मानाभावोरेवमिति न्यायि-विषयवेनतद्वत्तावन्नुतरापुरमायत्तात्-सुखत्वसर्गत्वादिनेवदुःखाभावेयत्तादे
 शदुःखाभावत्वादिनापि स्वतःपुरुषार्थत्वाच्च-रूढेदादौजगद्वदेष्टविषयदुःखजनकत्वादेवाप्रवृत्तेः तत्त्वज्ञानस्यवनतथावि
 दं दुःखजनकत्वमानात्तावात्-वरमदुःखस्यतत्त्वज्ञानेकनाशयत्वादेतरेणतत्त्वज्ञानेकोटिकल्पस्यापि तत्त्वज्ञानिरासायक्रिया
 कश्चिदपि तत्त्वज्ञानेप्रवृत्तेरुचितत्वाच्च-वरमदुःखोत्तरवर्जिनोयस्यचिन्ताकल्पेमानात्तावात्तत्त्वधियास्त-भाशकत्वेवबाधकरिहि
 तविध्यन्वथानुपपत्तेरेवमानत्वात्परस्परवैशिष्ट्यविनिर्मुक्तानामिवप्रोक्तभेदकूटानां दुःखप्रतियोगिकत्वस्यचकार्यतावच्छेदक

शशि ४

९२

त्वात्मानंतहेतुहेतुमद्भावः तत्तदात्मायसुखासमानकार्वाकानतत्तदान्यत्वकृतावच्छिन्नप्रतियोगिकलोपलक्षितभेदविशिष्ट
 दुःखीयत्वेनतादृशदुःखत्वेनवापरंपरयातत्त्वधीजन्यत्वमवच्छिद्यते-नितुपरमार्थः-अस्तत्वात्तच्चक्षित्वेनजन्यत्वअस
 तिबाधिकाश्रीमदृणादेहेतुत्वाप्येष्टत्वात्-तत्त्वधीजन्यतावच्छेदकत्वेनदुःखगतवैजात्यसिद्धाति-तच्चनाना-अन्यथासा
 कर्मापत्तेः-ब्रह्महत्यादितजन्यनानाजातीयदुःखेषुएकजातीयमेवतदुःखमित्यत्रनियामकाभावादित्यपिवर्द्धति-अनवदं
 वकश्चनोपाधिस्तादृशदुःखधर्मगतोवच्छेदकोजन्यनायामित्यपरेः दुःखत्वावच्छिन्नसामान्यधर्मोपवर्गइत्यपिकश्चित्तजस्ये
 पिवतत्त्वज्ञानेप्रतियोगिविलंबेनाप्यवर्गविलंबउपपद्यते-साक्षात्कृत्यइतिविधिज्ञेयत्वा-दुःखेनात्यंतविमुक्तश्चरति नस
 पुनरावर्ततइत्यनेनापिचरमदुःखधर्मस्येवापवर्गताप्रतीयतेअत्यंतपदार्थविहरातेनसइति-नस्यपुनर्दुःखताग्नवर्गत्वा
 द्यः-तथाचतदीयदुःखासमानकार्वाकानदीयदुःखधर्मोदुःखात्यंतविमोक्षइतिभावोपपत्तेमापिपापनाशादेरपवर्गत्वंनिरस्तं-त
 दादुरक्षपादचरणा-तदत्यंतविमोक्षोपवर्गइतितत्पदबाधनालक्षणादुःखमितिस्त्वस्वस्वरीयदुःखपरामर्शइति-आचार्यो
 पिनिः-त्रेयसंपुनरात्यंतिकीदुःखनिरतिरिति-अथदुःखनाशत्वावच्छिन्नप्रतिदुःखस्यक्षलिकत्वप्रसंगः-सामानाधिकर
 ण्यप्रत्यासत्तेर्योक्तहेतुहेतुमद्भावत्वात्-सामानाधिकरण्येवेवविषयत्वमपरंप्रतियोगिहसंबंधः-दुःखावच्छिन्नहितसर्वोत्पन्न
 स्यपरामर्शपरामर्शजसिद्धिनाशाभ्यन्तरोत्पत्तिसमयोत्पत्तिक-यवादुःखस्यत्रिषण्णस्यापि तत्त्वज्ञानदुःखयोः-साक्षात्कृत्यनुमित्यो
 दुःखसाक्षात्कारत्वेनहेतुता नतत्रतत्त्वविशेषहेतुत्वं-अशा-हानेतदुःखेमानाभावात्
 नदेवदुःखसाक्षात्कारत्वेनस्यापरस्य ३

93

५३

वगादिज्ञानविशेषहेन हेतुत्वकल्पनाभेदमकारणात्तस्य प्रयोजकत्वमित्यपि परास्तः स्वर्गादीनां ध्यानायां प्रवृत्तौ उपायेषां
 यांचयन्तत्वादिष्वप्यजातिविशेषाः स्वर्गादिजन्यतावच्छेदकतया कल्प्यन्ते स्वर्गादिनां तत्साधनगतविभिन्नमेवेष्टा
 दिकं युगपदुत्पद्यते न तु समूहालंबनेन संभाव्यतापि सांकार्यं स्वर्गादीनां जन्यतावच्छेदकजातित्वाप्यजातिविशेषानां वि
 धस्वर्गादिभिर्धनताधीजन्यताप्रवृत्तिर्घटेते उक्तन्यायेन सांकार्यनिरासादिति मतेऽपि उक्तहेतुत्वस्य प्रयोजकत्वोक्तं अन्ये
 वप्रवृत्तवच्छेदने विज्ञातेष्टादिकं प्रतिपत्तस्य अपि प्रयोजकत्वात् त्विष्येति ताविशेषस्य विषयविनिर्मुक्तस्य हेतुतावच्छेदक
 त्वेन गोस्वस्याप्यसंभावितत्वाच्च एवं वदाहभावाद्यर्थिनोपि मण्योदौ प्रवृत्तिरप्यद्यते मण्यभावेतरदाहयावत्कारणसम
 वधानोत्तरनिरूपितविशेषणतया दाहभावादिकारणस्य मण्योदौ सत्यात् प्रत्यवायपरिहारार्थिनोपि संध्योदौ प्रवृत्ति
 रपि स्तप्यदासंध्यावेदनाभावेतरप्रत्यवायमावत्कारणोत्तरत्वनिरूपितविशेषणतया प्रत्यवायाभाववदं स्योक्तन्यो
 येन संध्योवेदनादिसाध्यत्वात् न चैवमन्यथासिद्धत्वात्तत्त्वज्ञानमपि प्रवृत्तकृत्यत्वात् यदामणिस्तदुत्तरक्षणे
 वरदाहभावावइत्याद्याकारकयोः सत्वात् स्याच्च स्वावच्छिन्नाभावव्यापकान्यथा सिद्धनिरूपकसंबंधावच्छिन्नाभावप्रति
 षो गितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यविशिष्टधर्मवत्स्वरूपमपि हेतुत्वं प्रवृत्तिप्रयोजकं भवति च मणित्वादितथामणित्वा
 वच्छिन्नाभावभावादिर्नोत्तरत्वं संबंधेन यत्र तजोक्तविशेषणतया दाहभावादेरभावस्यावश्यं सत्वात् इदमेव वयस्येति

१४

प्रिमल्लोयस्सहं येन विनायावश्यं यदसत्वं तस्यैव तत्र हेतुत्वमित्यनेन गीयत इति चेत्तस्मात्तत्त्वज्ञानेन तत्त्वज्ञानेन तत्त्वज्ञानेन तत्त्वज्ञानेन
 इष्टत्वात् वस्तुतस्तत्त्वज्ञानेन विषयतया प्रवृत्तिकारणतावच्छेदकतया कारणतारव्यः प्रयोजकतया वा स्वतन्त्रविशे
 षपदार्थान्तरं वा सिध्यति सच कश्चिदेव कस्यचिदिति नातिप्रसंगः तस्य च यागोदौ स्वर्गादीयत्वं मण्योदौ वापि दाहभावादी
 यत्वं मपि मणिस्तत्त्वज्ञानकोदाहभावावइत्याद्यनुभवात् इत्थं वनकायानुपपत्तिविहितसहायावदिति यत्तु सुरवासावस्य हेयत्वा
 त्सुरवासं वलितदुस्वाभावोपि हेयः यदाहुस्तुल्यायव्ययत्वाभावात्मुपादेय इति वरं वंदावने रम्येष्टे गच्छेत्तत्त्वज्ञानं - न च
 येनोपि कीमुक्तिमिति चेन्न प्रत्येतत्त्वज्ञानं सुरवासां वलिततया मुक्तिमपि द्विषतामत्रानधिकारात् येन वदुत्तरदुस्वानु
 विहासर्वमेव सुरवंदुस्वाकारतया मधुविषसंघातमिव द्विषते तेषां विवेकिनामेवात्र अधिकारात् तदुक्तं वास्तवादीकस्योपि
 त्रैः प्रविवेकिनो हि मधुविषसंघातमप्यन्तमधुमधुरतया धापातरमणीयं विषसंघातुमारयतु तत्त्वज्ञानं तत्त्वज्ञानं तत्त्वज्ञानं
 वदापाततः सुखं को हि हस्तगतं सुरवंपादगतं करोतीति विचिंत्य भुंजत इति विवेकिनस्तस्वर्गमपि कुपितफणिकणामंडलेष्वय
 प्रतिममित्यजहतीति उक्तं स्वर्गपि पातमीतस्य द्वाविष्मोनीति निश्चयितुं न वावेद्योदुस्वाभावः कथं पुरुषार्थः यदाहुः
 दुस्वाभावोपि नावेद्यः पुरुषार्थतयेष्यते न हि तस्माच्च वस्तुार्थं प्रवृत्तौ दृष्टेस्तु धीवित्तु युक्तं तस्यापि नेदादिनावेद्यत्वात्
 न हि लोके कस्यदाहकारविषय एव पुरुषार्थः दुस्वाभावोपि सुखोपापप्रसक्तकामनायाः प्रामाणिकत्वात् अन्येतु नित्यमुक्तैर्षेक

मा मारय / तदतिमत्ता उपभुंजते

विश्रामधामसुखं नित्यस्तसाक्षात्कारो वाप्यवर्गः तत्त्वज्ञानोत्तरमुभयसिद्धयोः चरमसुखतत्साक्षात्कारयोर्लोचनेन नित्य
 त्वकल्पनात् न च सर्वत्र तत्त्वज्ञानोत्तरं तयोर्मानाभावः दुःखतद्वत्स्योरपितुल्यत्वात् कल्प्यत्वस्यापि साधारणत्वात् दुःखसा
 क्षात्कारत्वस्य दुःखनाशकत्वपक्षे वदुःखतत्साक्षात्कारतद्वत्सद्वयकल्पनातो नित्यसुखतत्साक्षात्कारयोरनाद्यनैतसुख
 तत्साक्षात्कारयोर्बालघुणाच्च न वैवं तत्त्वज्ञानावच्छेदकशरीरस्यापि कचिन्नित्यत्वं स्यात् इष्टत्वात् विनाशोद्वयानधिकरण
 त्वस्यैव प्रलयलक्षणे निवेद्यात् न च सुखतत्साक्षात्कारत्वाभ्यामपि नाशकभावात् साक्षात्तत्त्वतस्तस्य विनाशः स्यात् धी
 से प्रतियोगित्वादिना प्रतियोगिनो हेतुत्वेन तदविनाशात् एवं तत्त्वधीजन्यतावच्छेदकं लाघवमपि जातिविशेषेणैव तदव
 छेदात् अतएवाध्याहारादिकं विनैव यथाश्रुताः श्रुतय उपपन्ना इत्यस्मत्पुनस्तत्ताः प्राज्ञानि विबुधा व्यापकं किंचित्तु
 र्वकल्प्यते लाघवात् तत्साक्षात्कार एवापवर्गः पाप्मसामान्यविरहं तथा विधुः ख विरहं वा सहकारिणामासाद्य तत्त्वधिया
 समुत्पाद्यते वस्तुतः स्वप्रकाशात्मकानंदव्यक्तिरेवापवर्गः इति लाघवादिनित्यमाह शांता ननु सारीपथाः सकलजीव
 व्यापकं विद्वन्नाकारं आनंदमयमेव सगवदात्म स्वरूपमिति श्रुतिर्विद्वन्नास्मान्निर्व्यवस्थापयिष्यते तथा च तत्साक्षात्कार
 एवापवर्गः आनंदं ब्रह्मणो रूपमित्यादि श्रुतेरिति उमादेवामेकदेशिनी सकल हृदयचमत्कारिण्याः तादृशपरमात्मजी
 वात्मनो रैक्यमपि मादत्रौ व्यवस्थापयिष्यते अपवर्गात्मकानंदत्वसाक्षात्कारप्रागभावाद्वाध्याधिभेदाच्च भेदव्यवहार इति

१५

मते पुनरात्मगतानंदत्वसाक्षात्कार एवापवर्गः यमेव च जीवत्वनिवृत्तिरपवर्ग इत्यनेन गीयते अहमानंद इत्यादिवाच्ये
 न प्रमाणत्वं जीवत्वविशिष्टे आनंदत्वाभावात् शुद्धस्य वाच्येति न प्रमाणत्वात् तथा चे प्रमाणस्य स्यापीष्टत्वादिति तु
 तात्त्विकानुसारी मादत्रा पथाः केचित्तु परमात्मनि जावात्मल्योऽपवर्गः तत्र लयोलिंगशरीरापगम इति प्राचिः स्वतंत्रात्मा
 लयो विनाशो दुःखसाधनं सतयात्मनाशस्य पुरुषार्थत्वात् परमात्मनश्च दिक्कालरूपतया पितुत्तरात् तदधिकरणा
 त्वात् विनाशप्रतिवप्रतियोगिनः सत्त्वधंस प्रतियोगित्वेनैव हेतुत्वात् आत्मनित्यताप्रतिपादकागमस्य च परमात्मपर
 तथैवोपपत्तिः न च तत्र प्रमाणभावः साक्षात्कारविधेरेवमानत्वात् तत्त्वज्ञानोत्तरं नियमेन दुःखधंसकल्पनादात्मनाशक
 त्वनायास्यत्वात् द्रव्यनाशनिष्ठासमवायिनाशादिजन्यतायाश्च स्यात्वात्ताशत्वेन मूर्तनाशत्वेन वावच्छेदात् न चात्मनाशोत्
 त्परिमाणादिनाशकल्पनायां विपरीतगौरवमिति वाच्यं तेषां स्वतृप्पानतिरेकात् अतिरेकेणैकत्वविभुत्वादेर्जातिरूपत्वा
 तः गुणरूपत्वे पितदविनाशप्रतियोगिन उक्त रूपेण हेतुत्वेनैवोपपत्तेः आत्मस्थितावात्मना सह घटादिभिरनंतस्य
 योगविभागादिकल्पनातो विविनाशकल्पनायामति लाघवावेति वदंति तच्चिंत्यं ननु कोयमात्मतत्त्वसाक्षात्कारो यस्या
 पवर्गहेतुत्वं नात्मविषयकतत्त्वसाक्षात्कारमात्रं इदानीमपि तत्त्वत्वेनापवर्गविलंबानुपपत्तेः चरमदुःखादिविलंबावेति हि
 तं वदंति चेत् तथापि साक्षात्काराय यमनियमादिजडतरकष्टसाध्ययोगाभ्यासादौ प्ररत्यनुपपत्तेः तस्यास्येतसुकरत्वात्

१६

ॐ ॐ

आत्मनश्च आत्मत्वे स्यापि आत्मत्वा न वच्छिन्नविषयतया आत्मन एव साक्षात्कारे सिद्धे तमेवेत्यादि श्रुतौ तदन्वाविशेष्यकेत्यादिकम
 र्थः घटनिर्विकल्पकात्मकं घटत्वं प्रकारकपटभ्रमवति घटत्वेन घटं न जानातीत्येव प्रयोगात् तत्रोर्ध्वनिनाशमिच्छति ननु धनमि
 ति प्रयोगाच्च घटत्वेन घटं जानातीत्यादौ विशेष्यत्वप्रतीतेरविशेष्यताया अपि द्वितीयार्थत्वात् न वच्छिन्नस्यैकपरिवेष्टितारमीरिति
 ज्ञाते स्यादश्रुतेरिति ह्यादिकमपि तत्र प्रकारः स्यात् इहत्वात् अन्यथा विश्वस्य परिवेष्टितारमित्यादेर्नैव ध्यपि त्रैः आपादकस्या
 सकृदवेदितत्वेन सामग्रीबलेनाप्यात्मत्वादेर्नान्यसंभवाच्च विश्वत्तानं पुनरिष्यत एव तत्तर सर्वव्यावृत्तौ यमात्मैति ग्रहस्य हेतु
 त्वाभ्युपगमात् अतएव विशेषणत्वे गौरवस्य बाधकस्य सत्त्वेनोपलक्षणत्वेमेव न्यायमित्युक्तावपि न निस्तारइत्याहुः सन्नसाक्षा
 त्कारः कमिकश्रवणमनननिदिध्यासनेन उत्पद्यते आत्मावारे मैत्रेयि इष्टव्यः आत्मोर्मतयोनिरिदध्यासितव्य इति श्रुतेः के
 नात्मसाक्षात्कारः स्यादित्याकांक्षायां श्रोतव्यरत्यादिप्रवृत्तेः आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासवशेन च त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां क्तम
 ते योगमुत्तममिति स्मृतेः उत्तमयोगो आत्मतत्त्वसाक्षात्कारः परेतुः अवगादेरप्यपवासाधनत्वे प्रकरणेनोपात्तस्य परित्यागे माना
 तात्वात् न च साक्षात्काररूपसाधनावरूढस्य तस्य साधनान्तरनिराकांक्षत्वात् न तत्साधनत्वस्य अवगादावन्वयत्वं सति मननश
 वपिसाक्षात्कारसाधनत्वात् न च मापत्ते साक्षात्कारस्य श्रवणरूपसाधनावरूढत्वात् अमुकसाध्यास्यस्य किंसाधनमित्याकां
 क्षाया अभिप्रेतस्य किमन्यत्वाधनमित्याकांक्षायाश्च प्रवृत्तेरित्येव तत्त्व न च अवगादेरिति गती तत्त्वात् न च वर्गहेतुनेति वार्थः

१८

५५

जो रवा पक्षे

साक्षात्कारश्चापवेगं विमननादि द्वा रा त संभवात् उत्तमयोगो योपवर्ग एवेत्याहुः अन्ये तु श्रवणमनननिदिध्यासनसाक्षात्का
 राणां मनननिदिध्यासनसाक्षात्कारपुर्वगसाधनत्वं यथायोगं विधयो बोधयंति साक्षात् हेतुत्वबोधकत्वे संभवत्यन्यथा हेतुत्वबोध
 कस्यस्यान्यायत्वात् आचार्यैरपि श्रोतव्योर्मतयोनिरिदध्यासितव्यः साक्षात्कर्तव्यश्चेति वाक्येन प्रोक्तश्रुतेरयमेवार्थः स्वीकृतः अन्यथा
 विपर्यये पापादानुपपत्तेः एवं च साक्षात्कारहेत्वाकांक्षायां प्रथमतो निदिध्यासितव्य इत्येव प्रवर्तते ततो निदिध्यासनहेत्वाकांक्षा
 योर्मतव्यः ततश्च मननहेत्वाकांक्षायां श्रोतव्य इति तद्वदिति तत्र श्रवणं श्रुतिवाक्याधीन आत्मशाब्दबोधश्च श्रुत्य श्रुतिवाक्येभ्य इति
 श्रुतेः श्रवणश्रुतिपदं प्रमाणशब्दमात्रपरं आत्मशाब्दजन्य प्रमाणमात्रस्यैव पदज्ञानविधयामननोपयोगात् अन्यथानियमादृष्टक
 ल्पनापत्तेः श्रवणशब्दविशिष्टवाचकपदस्य विशेष्यता वच्छेदकत्वेन शक्तिविशेष्यपरत्वेन श्रवणविरहात् तत्र शक्तेरेव सत्त्वा
 तत्तदुक्तमाचार्यैश्चोक्तं गवान्बहुनाः श्रुतिस्मृतातिहासपुराणादिदानीं मंतव्यो न वतीति एवं च वेदश्रवणानधिकारिणां च
 डादीनामपि पुराणादिश्रवणान्तरपुर्वगानुपपन्न इति पक्षधरमिच्छाः तत्र वेदेतरशब्दस्य विशिष्टशक्त्यता वच्छेदकताभाववत्त्वेन श्र
 तिशक्तिविशेष्यत्वाभावात् अन्यथा तस्य न्यूनत्वेन शक्त्यता वच्छेदकत्वानुपपत्तेः न चावच्छेदकत्वस्यैव रूपविशेष्यस्य शक्ति
 प्रकारस्यपि वा तत्रापि सत्ताविरोधः प्रमाणशब्दश्च सा एव विशेषणत्वस्यान्यत्र सत्ता नैव श्रुतिवाक्यं शब्दोत्तरप्रमाणश
 ब्दत्वेन शक्तौ मानाभावात् मोरवं च प्रामाणिकत्वाद्भिदोषायः वस्तुतो वेदात्यविशेष्ये मेव श्रवणस्य हेतुत्वाच्च गो र वशं कापि मनन

२९

श्रुतेरपि नानापर्यत्वे

आत्मनश्च आत्मत्वस्यापि आत्मत्वानवच्छिन्नविषयतया आत्मन एव साक्षात्कारे सिद्धे तमेवेत्यादि श्रुतौ तदन्वयाविशेषकेत्यादिकम
 र्थः घटनिर्विकल्पकात्मकघटत्वाकारकपदभ्रमवति घटत्वेन घटं न जानातीत्येव प्रयोगात् तत्र बोधनिवृत्तिरिति ननु धनमि
 ति प्रयोगाच्च घटत्वेन घटं जानातीत्यादौ विशेष्यत्वप्रतीतेरविशेष्यताया अपि द्वितीया र्थत्वात् नवविधस्यैकपरिवेष्टितारमीरीतं
 ज्ञाते स्यादिति श्रुतेरिति ह्येवादि क मपि तत्र प्रकारः स्यात् इहत्वात् अन्यथा विश्वस्य परिवेष्टितारमित्यादेर्तदर्थं ध्यापितोः आपादकस्या
 सकृदवेदितत्वेन सामग्रीबलेनाप्यात्मत्वादेर्न नस्य संभवाच्च विश्वत्तानं पुनरिष्यत एव इतर सर्वव्याप्यतो यमात्मैति ग्रहस्य हेतु
 त्वाभ्युपगमात् अतएव विशेषणत्वे गौरवस्य बाधकस्य सत्त्वेनोपलक्षणत्वमेव न्यायमित्युक्त्वा वपिन निस्तार इत्याहुः स च साक्षा
 त्कारः क्रमिकश्रवणमनननिदिध्यासनैश्च उत्पद्यते आत्माकारे नैत्रेयि इष्टव्यः अतश्चोर्मंतव्यो निदिध्यासितव्य इति श्रुतेः के
 नात्मसाक्षात्कारः स्यादित्याहुः सायांशो न व्यहत्यादिप्रवृत्तेः आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासवशेन च त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां तत्र
 त्रयो गमुत्तममिति स्मृतेः उत्तमयोगो आत्मतत्त्वसाक्षात्कारः परे तु श्रवणादेरप्यपवासाधनत्वे प्रकरणेनोपात्तस्य परित्यागे माना
 तात्वात् नवसाक्षात्काररूपसाधनावरूढस्य तस्य साधनान्तरनिराकांक्षत्वात् न तत्साधनत्वस्य श्रवणादावन्वयत्वं सति मनसि
 वपि साक्षात्कारसाधनत्वात् न च मापत्ते साक्षात्कारस्य श्रवणरूपसाधनावरूढत्वात् अमुकसाध्यास्यस्य किंसाधनमित्याहुः
 क्षायाभ्यावेपितस्य किमन्यत्वाधनमित्याहुः सायांशो न व्यहत्यादिप्रवृत्तेः आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासवशेन च त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां तत्र
 त्रयो गमुत्तममिति स्मृतेः उत्तमयोगो आत्मतत्त्वसाक्षात्कारः परे तु श्रवणादेरप्यपवासाधनत्वे प्रकरणेनोपात्तस्य परित्यागे माना

१८

५५

गौरवाप्ये

साक्षात्कार इवापवेगि मननादि द्वा रा त संभवात् उत्तमयोगो योपवर्ग एवेत्याहुः अन्ये तु श्रवणमनननिदिध्यासनसाक्षात्का
 राणां मनननिदिध्यासनसाक्षात्कारपुर्वगसाधनत्वं यथायोगं विधयो बोधयति साक्षात् हेतुत्वबोधकत्वे संभवत्यन्यथा हेतुत्वबोध
 कस्यस्यान्यायत्वात् अत्रार्थे रपि श्रोतव्योर्मंतव्यो निदिध्यासितव्यः साक्षात्कर्तव्य इति वाक्येन प्रोक्तश्रुतेरयमेवार्थः स्वीकृतः अन्यथा
 विपर्यये पाठानुपपत्तेः एवं च साक्षात्कारहेत्वाकांक्षायां प्रथमतो निदिध्यासितव्य इत्येव प्रवर्तते ततो निदिध्यासनहेत्वाकांक्षा
 योर्मंतव्यः ततश्च मननहेत्वाकांक्षायां श्रोतव्य इति तद्वदिति तत्र श्रवणं श्रुतिवाक्याधीन आत्मशाब्दबोधश्च श्रुत्य श्रुतिवाक्येभ्य इति
 श्रुतेः श्रवणश्रुतिपदं प्रमाणशब्दमात्रपरं आत्मशाब्द अन्यप्रमाणमात्रस्यैव पदज्ञानविधयामननोपयोगात् अन्यथानियमादृष्टक
 ल्पनापत्तेः श्रवणवत्त्वस्याविशिष्टवाचकपदस्य विशेष्यता वच्छेदकत्वेण शक्तिविशेष्यपरत्वे लक्षणविरहात् तत्र शक्तेरेव सत्त्वा
 तत्तदुक्तमावाये श्रुतेरिति गवान्बद्धः श्रुति स्मृतातिहासपुराणां सिद्धान्तोक्तयोस्तवतीति एवं च वेदश्रवणानधिकारिणां च
 डादीनामपि पुराणादिश्रवणान्तापवर्गानुपपन्न इति पक्षधरमिथाः तत्र वेदेतरशब्दस्य विशिष्टशक्त्यावच्छेदकत्वाववत्वेन श्रु
 तिशक्तिविशेष्यत्वाभावात् अन्यथा तस्य न्यूनत्वेन शक्त्यावच्छेदकत्वानुपपत्तेः न वा वच्छेदकत्वस्य स्वतंत्रविशेष्यशक्ति
 प्रकारस्यपि वा तत्रापि सत्ताविरोधः प्रमाणशब्दो वा एव विशेषणत्वस्यान्यत्र सत्ता नैवेत्येवमिति वाच्यं शब्दोत्तरे प्रमाणश
 ब्दत्वेन शक्तौ मानाभावात् गौरवं च प्रामाणिकत्वादिदोषाय वस्तुतो वेदात्म्यविशेषे मेव श्रवणस्य हेतुत्वात् गौरवशोकापि मनन

२९

श्रुतेरपि नानापर्यत्

४

कारेवतहेतुनाहकल्पनासंभवनापि-
 प्रमाणशब्दयोः परस्परस्मिन्परस्परविशेषणविशेष्यभावविनिर्णयकाभावात्- तादृशप्रमित्यविषयार्थकत्वादिवि-
 शिष्टप्रमाणशब्दत्वं प्रमाणशब्दत्वाविशिष्टतादृशप्रमित्यविषयार्थकत्वादिकं च नानेव च कृतावच्छेदकवत्तत्त्वं तथा च लक्षणात् प्रा-
 म्णशब्दत्वं तादृशप्रमित्यविषयार्थकत्वादिकं मेव देते स्तु विस्तृत्यर्थे योर-वयानंतरं नीचघटमानयेत्यादौ नीचघटयोरिव-ला-
 घवुसहस्रतमनसाकृतिवत्तमानत्वयोरिव एकपदार्थयोरवयवस्थीकामाह-एवंवर्तमानत्वविनिर्मुक्तिनेत्यवयवत्वात् तादृशप्र-
 मि-विषयार्थकत्वादिविनिर्मुक्तिने प्रमाणशब्दत्वमात्रान्वयबोधो वेदादिपदस्य शक्त्या नानुपपन्न-विशिष्टशक्तावपि शुद्धविशेष्यताव-
 छेदकरूपेण विशेष्यबोधो नानुपपन्न इत्यभयसिद्धं- एवं प्रमाणशब्दत्वेन वेदपिशक्तिग्रहात् प्रमाणशब्दमात्रान्वयोनानुपप-
 न्नः समानप्रकारकत्वेनैव शक्तिग्रहशब्दबोधो हेतुहेतुमद्भावात्- वस्तुतस्तु- श्रोतव्यः- श्रुतिवाक्येभ्य इति श्रुतिवाक्यंतु शब्द-
 स्य हेतुता बोधयति- ननु तत्वेन हेतुत्वं- तस्य गौरवेण न वच्छेदकत्वात्- तच्च वेनात्मत्वप्रकारकत्वात् त्वेनैव हेतुत्वात्- कृतेनाने-
 न रूपेण हेतुता पपत्तौ वै- तात्वेपि मानाभावात्- इदानीं तने तथा शब्दस्य तथा मननया पारस्पर्यस्वरूपयोर्मैपि निरिध्यासनादिविनि-
 वेन फलविकर्तृत्वात्- एतेन मननमपि व्याख्यात- स्वं च शब्दांतरजातमत्रा-वस्य हेतुत्वं स्तुपद- यदावमननं प्रत्येव प्रवणस्य
 हेतुता विध्यर्थः- तदा सुतरां आत्मानुमितिं प्रतितया विधपक्षज्ञानत्वादि नैव अवर्णस्यापि हेतुत्वात्- हेतुहेतुमद्भावात्तरेमा ना

१९

भावात्- शब्दान्यज्ञानस्यापि मननया पारकत्वेन सति हेतुत्वं स्यादिति चेत्स्यादेवत्यादिमान्य मिश्राणां भावै- संभावयाम-
 वेदहवद्विजातानां नि- श्रेयसकरः पर इत्यनेन वेदेतरशब्दमात्रेण निश्रेयसोपयोगित्वाभावादधारणात्- अत्र वेदपदस्य प्र-
 माणाशब्दमात्रपरत्वाविनिर्गंतुमशक्यत्वात्- तत्वेनैव जात्येन वा हेतुत्वात्- तात्वेपि पक्ष्याम- श्रद्धादीनां वेदश्रवणनिर्दशप्रवणत्वं
 न श्रोत्रयमित्यत्र प्रत्यक्षाय जकत्मेवार्थे- ननु फलजनकत्वमपीपेदश्रवणादपवर्गप्रयोजकमित्याहुः- तेषां अपि नानुपपन्न-
 त्वपिकेचित्- मननादिकं प्रतिश्रवणं क्वचित्संस्कारहेतु- रित्यधिकारिद्वारीरे श्रवणात्- अनाधिकारिद्वारीरेपि मननादिकमुप-
 यत इत्यपि वदंति- केचित्तु- संन्यस्य श्रवणं- ~~विनिर्णयकाभावात्~~ हेतुविनिर्णयकाभावात्- ~~विनिर्णयकाभावात्~~ कुर्यादिति स- न्यासो-
 त्तरश्रवणमेवापवादः- तत्र संन्यासः- काम्यकर्मपरित्यागः- काम्यानां कर्मणां ग्राह्यं- संन्यासकवयो विडः- ~~विनिर्णयकाभावात्~~ संन्यासः- कर्म-
 णो नोपपद्यते- मोहत्वं परित्यागः- तामसः परिकीर्तित इति जगद्विज्ञातस्वरसात्- अयं- वस- न्यासो- गृहे- स्थादीनां मय्युपपद्यते-
 अतएव न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठो तिथिप्रियः- आह- ह- त- स- त- वादी- च- ग्रह- स्तो- पि- विमुच्यते- इत्यादि- श्रुति- र- प- प- च- ते- अ-
 यते- च- जन- का- दे- ग्रह- च- स्था- पि- त- ल- ज्ञानं- ज- मा- त- री- य- प्र- व- ज्या- क- ल्प- ना- र्था- च- मा- ना- भा- वः- प्र- व- ज्या- च- स- ति- ति- स- मा- धि- प- र्या- प- त- ये- अ-
 य- ग्र- ह- स्था- द्या- श्र- म- वि- हि- ता- ग्रि- हो- त- रा- हा- दि- क- र्म- यो- व- स- म- य- प- य- न्ते- प्र- ति- ति- नि- र्त्तर- स- मा- धि- नो- प- प- द्य- ते- न- व- से- व- ना- सी- ति- पु-
 त्तं- प्रा- ज्ञा- प- स- मि- ति- नि- र- त्प- य- र्थ- वे- द- स- ह- त्वा- त्म- न्य- ग्री- र- स- मा- रो- प्य- आ- ह- णः- प्र- व- जे- त- य- हा- दि- ति- श्रु- ते- रे- व- त- स- त्वा- व- धा- र- णा- त-

नाप्रतिपक्ष

श्रुतिवाक्येभ्य इति बहुवचनश्रुतेर्बहुवचनश्रुतेरेवापवर्गोपयोगः हेतुतात्त्विकं विवेकान्यथेति वदन्ति कतिचित्
 त्वमस्यादिवाक्येभ्य इति बहुवचनश्रुतेर्बहुवचनश्रुतेरेवापवर्गोपयोगः हेतुतात्त्विकं विवेकान्यथेति वदन्ति कतिचित्
 व्यवहारादिना वत्तहर्मविशिष्टैव तादृशैर्वा नव्य इत्यत्र मानाभावः स्मरणस्य प्रकरकत्वे मानाभावः लाघवेनानुभवत्वा
 एव कल्पनात् न च निराकांक्षत्वं अन्यवितावच्छेदकमात्रविरहेण चटो घट इति वदन्त्येतावच्छेदके कविहत्यादि किंचिद्द्विषयविशिष्टं
 दिनेव हेतुत्वात् न च शब्दतस्तादृशबोधेमानाभावः तमेव विदित्वेनेन सामान्यत एवापवर्गसाधनेन तदव्याविषयकत्वं
 प्रतिपादनात् एवं च शुद्धे शुद्धेयवतादात्म्येन प्रकारत्वात् तादात्म्यस्य चात्मानतिरिक्तत्वात् न तत्तादात्म्यं विदित्वं
 न तदव्याविषयकत्वं बाधः यत्तु तत्पदयुष्मत्पदयोरेकत्वेपेक्षबोधकत्वे चटो घट इति वा निराकांक्षत्वं विभिन्नरूपेणापि
 धनेषुष्मत्पदार्थतावच्छेदकेन तदव्याप्तिदाभावाद्गोर्नित्यादयत्रैव निराकांक्षता तत्र विशेष्येणैवात्रापि विज्ञातत्वेनान्यथा
 संभवादिति युष्मत्पदलक्षणात् तादात्म्यलक्षणात् कैवात्म्यादिनां मते तत्पदसिद्धेयब्रह्मणोपदेन युष्मत्पदार्थजीविनान्वय
 स्वीकारात् ब्रह्मणश्च तन्मते निर्धर्मिकत्वात् अथैवं गोर्द्वयमित्यत्रापि तत्तत्तान्वाच्यः स्यात् गोत्वेऽप्यत्र वाचादिनिवेद
 एवमेव शुद्धगोर्लक्षणैव तत्रान्वयबोधात् गोप्रमेयेत्यत्रैव च मुख्यप्रयोग इति तत्र एतादृशानिराकांक्षत्वे मानाभावात्
 लक्षणाप्रतिषेधनमंतरेणापि गोत्वं पुनस्कारेणापि च गोर्द्वयमित्यत्रान्वयबोधस्य सर्वसिद्धत्वात् गोर्नित्ये तत्र विशेष्येणैव